

Олга Манојловић Пинтар

УДК 008:316.75(497.1)''19''

7.011.3(497.1)''19''

321.728/74:929 Тито

„Тито је стена.“¹

(Дис)континуитет владарских представљања у Југославији и Србији XX века

Апстракт: *Рад прати континуитет у начинима презентације личности Јосипа Броза Тита и краљева Петра I и Александра II Карађорђевића у споменицима и државним манифестацијама, као што су биле Сињска алка, рођендански слетови, штафета младости и др.*

Готово сви политички системи, од ауторитарних и тоталитарних до демократских и либералних, у одређеној фази свога развоја у јавности су државне принципе и идеолошке поставке етаблирали кроз монументалност и монолитност споменичких обележја. Уз многа дела визуелне културе, архитектуру, али и бројне јавне манифестације и церемоније, споменици су представљали објекте који су најснажније промовисали јачину државе и моћ њеног вође, конституисали идеологију и учествовали у креирању друштвене свести. Њихова хиперпродукција пратила је снажење младих националних држава Европе крајем XIX века, док је у XX веку сложена функција коју су играли у конституисању модерних идеологија, посебно наглашавана у тоталитарним режимима како нацистичке Немачке и фашистичке Италије тако и у државама социјалистичких диктатура.² Сведочећи о тријумфу моћи, споменици су јачали јединство колектива као места окупљања и „едукације“ грађана. Цвоју безрезервну припадност заједници и поверење у снагу система, појединци су најјасније потврђивали непосредним учешћем у бројним церемонијама организованим у подножјима споменика и у оквиру спомен-паркова.

Где је, међутим, разлика места и функције споменика у идеолошки хетерогеним државама двадесетог века – у диктаторским режимима, с једне, и државама либералне демократије, с друге стране? Формална анализа визуелне презентације, честих представа Marianne у Француској, или уклесаних ликова америчких председника у планину Rushmore у Сједињеним Америчким Држа-

¹ У атељеу Франа Кршинића, „Тито је као стена“ у: *НИН*, 2. јул 1961. стр. 4..

² Види: Terence Ranger, Eric J. Hobsbawm, (eds.), *The Invention of Tradition*, London 1983; Wendy Kaplan, (ed.), *Designing Modernity. The Arts of Reform and Persuasion 1885 – 1945*, New York 1995. David Britt (ed.), *Art and Power, Europe under the Dictators 1930–45, Catalogue of the XXIII Council of Europe exhibition*, London, Barcelona, Berlin 1996.

вама, на пример, може да створи варљиви утисак сличности и да маргинализује разлике, које су иако на први поглед једва видљиве, биле дубоке и суштинске. Тоталитарни режими двадесетог века театрално су „свесно и намерно раскидали са блиском прошлошћу“, са циљем да се представе као демијурзи новог света, а не настављачи претходног.³ Они су своје корене и претече „проналазили“ у историјски далеким временима средњег века и антике, чиме су креирањем виртуелних историјских континуитета са „златним добом“ у далекој прошлости тежили да створе монолитна друштва која су безрезервно признавала апсолутну власт вође.

Демократске државе су, напротив, чувале традиције својих институција, наглашавајући њихов значај, између осталог, и споменичком архитектуром. Култ „очева нације“ у Сједињеним Америчким Државама, на пример, иако снажен великим бројем спомен-обележја готово идентичне монументалности попут споменика настајалих у тоталитарним државама између два светска рата, начином друштвене утилитаризације испољио је велике разлике. Пре свега, тим култом је истакнута институција председника као један од кључних елемената снажења државе и изузетно сложеног друштва. Као што је симбол Marianne у Француској на крају XIX века оснажио институцију републике, тако је у деценијама када се већина европских, па и светских држава суочавала са личним диктатурама, које су добијале различите идеолошке предзнаке, амерички демократски систем, промоцијом институције председника очувао равнотежу трипартитне поделе државне власти.⁴ Ма колико идолатријски деловало клесање ликова прва четири америчка председника у планину Rushmore, а смештање Линколна у реплику античког храма у Washington-у стварало утисак покушаја његове дивинизације, ти споменици су представљањем председника као бројева у низу владара америчке државе изграђивали свест о историјском континуитету.

Непостојање традиција државних институција представљало је, међутим, једну од основних одлика историје на југословенским просторима. Политички дисконтинуитети испољени бројним устанцима, превратима, ратовима и револуцијама, онемогућили су јачање институција државне власти и консеквентно друштвено поверење у њих. Анализа владарских представа у визуелној култури и наративима (како поетским и литерарним тако и научно-историјским) током двадесетог века најнепосредније расветљава овај феномен. Иконично представљање владара на овим просторима додатно је, наиме, петрификовало друштво и онемогућавало његову демократизацију. Тако је у периоду пред избијање Другог светског рата – времену најжешћих политичких сукобљавања и постављања захтева за децентрализацијом државе, глорификација личности краље-

³ Eric Hobsbawm, Foreword, у: *Art and Power...* стр. 11–15.

⁴ Pierre Nora, *Realms of Memory, The Construction of the French Past*, I–III, Columbia University Press 1998. Sergius Michalski, *Public Monuments, Art in Political Bondage 1870–1997*, Reaktion Books London 1998.

ва Петра и Александра афирмисала идеје државног централизма и националне монолитности,⁵ на готово идентичан начин као што је величање личности владара остварено у времену социјалистичке Југославије, а посебно у последњој деценији њеног постојања. У трагању за новим симболима друштвеног идентитета представа Јосипа Броза Тита идентификована је, наиме, са најконзервативнијим деловима политичких и интелектуалних елита и искоришћена као један од најснажнијих елемената догматизације друштва. Доношење *Закона о употреби имена и лика Јосипа Броза Тита* из 1984. године, ојачало је догму чије је поштовање онемогућило демократизацију југословенског друштва на крају XX века.⁶ Увођењем кривичне одговорности за слушајеве јавног вређања и омаловажавања Титовог лика и дела, у трајању од три месеца до три године, тај закон је постављен као репресивни документ, који је најнепосредније сведочио о идеолошкој конзервативности његових састављача.⁷ Уместо да буде искоришћен за успостављање снажног симбола државног јединства, Јосип Броз Тито је представљен у облику иконе социјализма, с којом нису била дозвољена поигравања, преиспитивања, нити било какве измене.⁸

Циљ овог рада је да управо анализом представљања владарских личности покаже на који начин су политички дисконтинуитети у јавности ублажавани очувањем формалних континуитета грађених уз помоћ споменика, државних церемонија и манифестација. Иако никада званично истакнути, па чак ни при-

⁵ Угљеша Рајчевић, *Затирано и затрто, Оскрнављени и уништени српски споменици на тлу претходне Југославије I*, Нови Сад 2001. Необјављени текст магистарске тезе Олга Манојловић, Традиције Првог светског рата у београдској јавности 1918–1941. Филозофски факултет Унивезитета у Београду, 1996. година.

⁶ Законом о употреби имена и лика Јосипа Броза Тита из 1984. први пут је, наиме, прописано (у члану 20) обавезно излагање „у просторијама у којима су смештени државни органи, јединице и установе Југословенске народне армије, друштвено-политичке организације, организације удруженог рада и друге самоуправне организације и заједнице, друштвене организације и удружења грађана (...) предмета са ликом Јосипа Броза Тита (фотографије, бисте, скулптуре, рељефи, статуе, таписерије и сл) за чију је употребу дато одобрење“. Види: *Закон о употреби имена и лика Јосипа Броза Тита*, у: „Службени лист СФРЈ“, 28. септембар 1984, број 51, год XL, стр. 1179–1181. О том закону и представама Јосипа Броза Тита види изванредан текст Бојане Пејић, „Тито или иконизација једне представе“, у: Дејан Сретеновић (ур.), *Ново читање иконе*, Београд 2002, стр. 107–157 (у даљем тексту: Б. Пејић, „Тито...“).

⁷ Веома брзо после доношења тог закона покренута је и иницијатива за подизање споменика Јосипу Брозу Титу у Загребу. Иако су обављене све потребне припреме за расписивање општег југословенског конкурса за споменик Титу на Тргу револуционара у Загребу, он никада није подигнут. Види: *Џовјек и простор*, број 7–8, 1986.

⁸ У времену када је, на пример, у Енглеској искарикан лик краљице већ више година слободно представљан на омотима плоча, мајицама, постерима, означавајући панкерски бунт младе генерације, југословенско бирократизовано партијско и државно руководство није имало слуха да одговори савременим друштвеним и културним кретањима и ослободи простор за стварање цивилног друштва.

знати, они су на бизаран начин и поред идеолошки супротстављених предзнака, остваривали континуитет идеје југословенства у XX веку.

Два Титова тела

Социјалистичка револуција је у свему требало да представља раскид са временом краљевине и њеним институцијама и да јасно изрази државни и идеолошки дисконтинуитет на просторима југословенске државе. У начинима приказивања Јосипа Броза Тита у јавности, који су својим идеолошким садржајима представљали наставак совјетске праксе, у много чему се, међутим, огледају утицаји и наставак традиција успостављених између 1918. и 1941. величањем краљева династије Карађорђевић.

Апотеоза Титове личности, према мишљењима многих истраживача, започела је, наимае, у току Другог светског рата, а на Другом заседању АВНОЈ-а доживела своју кулминацију.⁹ Пред делегатима скупштине тада су се нашла два Титова тела: приватно и јавно, односно политичко, које је било представљено у облику његове бисте изложене поред централне говорнице. На тај начин јасно је истакнут нови симбол и означен почетак конституисања социјалистичке идеологије. Иако је постављање Титове бисте могуће схватити као наставак совјетске праксе (истицања Стаљинових биста на јавним местима), она је представљала управо пандан бројним визуелизацијама и материјализацијама два прва југословенска владара – Петра I и Александра II Карађорђевића, чије су бисте и споменици постављани у јавним установама између два светска рата. Титова биста, коју је урадио један од најпродуктивнијих државних скулптора из времена краљевине – Антун Аугустинчић, имала је функцију да визуелизује одлуку АВНОЈ-а о забрани повратка у земљу краља Петра II и јасно истакне личност Јосипа Броза Тита као првог председника Југославије. На тај начин је започео процес креирања и популарисања представе вође југословенске социјалистичке револуције као једног од најзначајнијих елемената у афирмацији целокупног партизанског покрета.¹⁰ У току пет дана, колико је трајао Аугустинчићев рад на тој бисти, „долазили су фотографи: Скригин и Маклин (који су) послали те фотографије у свет да докажу да се у шуми не води само борба него да се ту и културно живи“.¹¹ Став нових власти био је да јасно визуелизују своје принципе истицањем личности Јосипа Броза Тита. Ради што снажније промоције нове идеологије, Антун Аугустинчић

⁹ Види: Анкета *Политике*, „Ко је на вас пресудно утицао. Антун Аугустинчић: Скулптура без душе не живи“, у: *Политика*, 24. јун 1973. Види такође и: Милан Терзић, *Прилог питању стварања Титовог култа*, у: *Историјски записи*, бр. 1, 1995, стр. 88–96.

¹⁰ Vjekoslav Perica, *Balkan Idols, Religion and Nationalism in Yugoslav States*, Oxford University Press 2002, стр. 103. Види: Б. Пејић, „Тито...“, стр. 107–157.

¹¹ *Ibid.*

је тих дана урадио и Титову стојећу статуу. Иако је по Аугустинчићевим каснијим сведочењима, првобитна идеја била да се Титов споменик уклеше у Биоково на обалама Јадрана, како би у току трајања рата његова фигура „гигантских размера“ сведочила о постојању партизанске борбе у планинама Балкана, од ње се одустало услед ратних операција. Уместо те замисли, урађена је статуа која је свечано јавности приказана тек пет година касније.¹²

Споменик настао у време најснажније везаности југословенских комуниста за Стаљина и КПСС постављен је у јавни простор непосредно после званичног раскида југословенско-совјетског пријатељства, после Петог конгреса КПЈ, када је било потребно представити вођу југословенских комуниста као довољно моћног лидера да се супротстави „великом брату“. Откривен је само четири месеца после објављивања Резолуције ИБ и Петог конгреса КПЈ и тако добио сасвим ново значење – као непосредни контрапункт Стаљину и сведочанство о снази југословенског лидера.

Заседање Другог конгреса КП Хрватске, 21. новембра 1948. године, искоришћено је као непосредан повод за одржавање свечаности његовог откривања. У загорско село дошли су чланови Политбироа ЦК КПЈ Милован Ђилас и Иван Гошњак, чланови ЦК КПЈ Јаков Блажевић, Вицко Крстуловић и Божидар Масларић и чланови ЦК КПХ са Владимиром Бакарићем на челу, који је и открио споменик. Поред њега, окупљенима на свечаности обратио се и члан ЦК КПХ Марко Белинић, који је својим говором ушао у антологију удвориштва, подстицаног и негованог у наредним деценијама: „Наши народи створили су Тита, створили су га за нашу срећу, створили су га за своју слободу. Но, не само то, друг Тито растао је на грудима међународног радничког покрета (...) раднички покрет створио је друга Тита за своју срећу и благодатање, за своју слободу. Друг Тито је наша слава, друг Тито је наша револуција, друг Тито је наша нада наша срећа, то је социјализам, то је Фронт, то је Армија, то је све што видимо својим очима на далеко и широко.“¹³ Тако је, по узору на споменике Лењину и Стаљину, постављене на каналу Волга–Москва, али у опозиту њима, подигнут споменик владару, који је требало да буде снажно утемељен у колективну свест заједнице у настајању.¹⁴ Григор Витез му је посветио и песму:

К'о да стоји наврх Зеленгоре
И облак магле овија му раме.
Око њега свуд се тутњавине оре
И јека дави урвине и јаме...

¹² Antun Augustinčić, „Kako sam vajao bistu Maršala“, у: *Borba*, 28–30. новембар 1969.

¹³ *Политика*, 22. новембра 1948. стр. 1.

¹⁴ *Политика*, 2. новембар 1947.

Или је након многих дана боја
 Сишао с гора, стиг'о преко њива,
 И, огрнув се кабаницом сивом,
 Стао крај куће, гдје дјетињство снива.

И слуша Сутлу у том давном крају,
 Што мирна тече пуна модрог неба,
 Мирују траве. Зори поље хљеба.
 И цвијечи ситни чашке отварају.¹⁵

Рецентна политичка ситуација и конфронтација Тита и Стаљина у потпуности је избрисала чињеницу да је у визуелном погледу тај споменик настао заправо као реплика Аугустинчићевог споменика краљу Александру подигнутог у Вараждину 1935. и уништеног 1941. године.¹⁶

Аугустинчићев споменик Титу, постављен у Кумровцу 1948. и његов споменик краљу Александру постављен у Вараждину 1935. године.

¹⁵ Radomir Andrić, Ljubomir Popović (ур.), *Tito piscima, pisci Tito*, Zagreb, стр. 64. Удворичка поезија је своје врхунце досегла тек после Титове смрти, одражавајући потребу једног дела уметничке јавности да директно и јавно изрази обожавање Председника. Како су уредници те антологије забележили: „У огледалу Титовог имена јате се метафоре, спонтане поетске фигуре и украси за време које долази. Јер, Тито је дошао из будућности.“ стр. 6.

¹⁶ О том споменику види: Угљеша Рајчевић, *ibid.* стр. 160–161.

Иако је развој уметникове идеје очигледан, Аугустинчићева представа Тита, у контексту времена настанка и постављања тог споменика, наводи на поређења са Стаљиновим споменицима подизаним у то време, који су такође у облику стамене стајаће фигуре рефлектовали јачину совјетског вође.¹⁷ Статични облик Стаљинових споменика, одражавао је, наиме, процес креирања култа личности, који је можда најпарадигматичније испољен на споменику Отакара Швеца, свечано откривеном у Прагу две године после Стаљинове смрти (а уништеном 1962. године).¹⁸ У дугом шињелу из кога излазе чехословачки грађани и војници Црвене армије, Стаљин је представљен као „извор и утока“, као алфа и омега социјалистичког друштва и заједнице држава источне Европе.¹⁹

Швецов споменик у Прагу

На сличан начин избегнут је динамизам у представљању Тита. Иако је, на пример, вајар Фран Кршинић урадио модел Тита на коњу, то његово решење никада није остварено. Пред јавношћу се, напротив, појавила његова скулптура Тита, која је одисала сасвим супротним емотивним набојем – у Ужицу 1961,

¹⁷ Док је Лењинова личност пренета у скулпторске представе у пуном револуционарном замаху, утемељитељи револуције – Стаљин и Тито су у споменицима представљени у позама контемплатива и медитативе. Види: Кетрин Бекер, „Званично тело у комунизму: Лењин“, у: Дејан Сретеновић (ур.) *ibid.*, стр. 95–107.

¹⁸ Sergiusz Michalski, *Public Monuments...* стр 139..

¹⁹ Релативно мали број споменика подигнут је Стаљину ван граница Совјетског Савеза: у Будимпешти, Прагу и Источном Берлину, који су сви порушени за само неколико година после његове смрти. Види: *Политика* 13. и 15. новембар 1961.

на двадесетогодишњицу избијања устанка и Ужичке републике, свечано је откривен његов споменик, који је на том месту стајао наредне три деценије, до његовог уклањања 1991. године.

Кршинићев споменик – Тито на коњу

Као и на Стаљиновом споменику у Прагу, и Кршинићевим решењем из Ужица доминирао је шињел, али за разлику од шињела на Августинчићевом споменику, који се раскопчан вијорио пред ударима ветра, он је у Ужицу био уредно закопчан, готово у потпуности лишен војничких атрибута. Тито – сам, али одлучан и јак, доминирао је централним градским тргом. На питање како је правио споменик Титу који је постављен у Ужицу, Кршинић је одговорио: „Направио сам тридесетак, можда педесетак скица. Тема је била *Устанак*, задатак: да тема буде обрађена у једној фигури. Једина могућа једна фигура на ову тему била је – Тито.“²⁰

²⁰ У атељеу Франа Кршинића, „Тито је као стена“ у: *НИН*, 2. јул 1961. стр. 4..

По његовом сведочењу, инспирација за дело дошла је из једне речи, коју је Тито често користио у говорима, а то је била „монолитност“. „Схватио сам – таква фигура мора бити дата само у једном блоку. Сећам се речи које су једном изговорене: Тито је стена. У једном даху, у једном блоку, као стена чврста, масивна, мирна и при томе никакав гест, никакав покрет, само достојанственост. Одлучност, монолитност...“²¹

Кришњићев споменик Титу постављен у Ужцу 1961. године

Тако је Јосип Броз Тито постао Шимун стијена, свети Петар заштитник цркве. Коначни победник у сукобу са Стаљином, онај који се изборио за место чувара дела идејних утемељитеља социјализма Маркса, Енгелса и Лењина, онај који има снаге да се супротстави свима који унутар самог покрета не успевају да одрже прави курс.²²

Симптоматично делује, што су два споменика која су подигнута Јосипу Брозу Титу за његовог живота (1977. постављен је и споменик у Велењу који је, међутим, представљао реплику споменика из Кумровца), постављена у годинама значајних спољнополитичких дешавања. Први је подигнут у години сукоба са ИБ-ом, када је унет рез у политички и свакодневни живот, а други у години прве конференције несврстаних, када се Југославија славодобитно вратила на светску политичку позорницу.

²¹ Ibid.

²² Чињеница да су и Тито и Стаљин релативно ретко споменички представљани, произвела је други феномен – њихова моћ је изражавана давањем имена градовима, па је тако Стаљиново име (углавном после 1949) понело пет градова источне Европе: Katowice, Eisenhüttenstadt, Dunajváros, Brasov, Варна и наравно Стаљинград у СССР-у, који је преименован неколико деценија раније. Међутим, после XXII конгреса КПСС, на коме је донета одлука да се Стаљин уклони из Маузолеја на Црвеном тргу, постепено су и његова имена нестајала са топографских карата Источне Европе (види: *Политика*, 5. новембар 1961), да би на крају чак и чувени Стаљинград променио име у Волгоград (види: Ibid. 12. новембар 1961).

Они су знатно афирмисали личност председника, али је непосредни контакт с грађанима ипак тада представљао најзначајнији извор снаге новог режима. Тако је сам Јосип Броз Тито постао активан субјект у процесу „упросторавања“ идеологије социјалистичког југословенства и свих њених елемената: братства и јединства, самоуправљања и касније несврставања. Његова стална путовања по земљи у годинама изолације, после сукоба са земљама Варшавског пакта, знатно су подстицала елан, а посете војним објектима посебно утицале на јачање оданости држави уз помоћ личности политичког и партијског вође.²³ Штавише, од времена, када су путовања Јосипа Броза Тита изашла из граница Југославије и била проширена на готово све континенте, представљала су најснажнију потпору промени друштвене атмосфере. Ако у личности Фридриха II као „reise Kaisera“, неки истраживачи виде симбол промене друштва које је као атрибут конзумације мењало свакодневицу Немаца на крају XIX века, сигурно је да су „Титови путеви мира“ снажно мењали представе југословенских грађана о њиховом месту и заступљености у светским оквирима, али и о аутентичности идеолошког концепта који је у Југославији егзистирао.²⁴

Путовањима је Јосип Броз Тито остваривао непосредан контакт са грађанима, који је сваке године кулминирао на неколико манифестација и државних церемонија на којима је увек подразумевано и присуство председника. На тај начин Јосип Броз Тито био је стално присутан у свакодневном животу грађана Југославије, чиме је развијан осећај јединства вође и колектива.

Државне манифестације и значајне прославе биле су снажни емотивни мобилизатори маса, али је симптоматично да су најзначајније међу њима имале своје традиције у времену Краљевине Југославије. Неколико церемонија је, наиме, у јавности празновано на исти начин после 1945. као и пре 1941. године. Никада признат, њихов континуитет се у варљивој категорији као што је колективно сећање веома брзо изгубио. Председник социјалистичке Југославије је, иако у директном опозиту према институцији краља, у бројним видовима ко-

У исто време у Југославији је свака република и покрајина добила свој Титов град, а песник Оскар Давичо понесен љубављу према председнику све грађане Југославије је назвао „Титословенима“ гледајући у његовој личности централни елемент колективне идентификације. Ј. Ршумовић, Р. Андрић, *ibid.* стр. 238.

Савезно извршно веће је још у децембру 1953. донело одлуку о формирању Комисије која је давала одобрења за то да се име друга Тита даје местима и улицама, и у коју су ушли Вељко Зековић, секретар СИБ, Мома Марковић, Члан СИБ-а и Јоже Вилфан, генерални секретар председника Републике. Они су били задужени и за одобравање пропагандних фотографија, чијим су квалитетом углавном били незадовољни. Архив Србије и Црне Горе, Фонд Савезно извршно веће, спомен-обележја: АСЦГ 130 –785–1262/1261.

²³ О Титовим посетама местима и касарнама види: Бојан Б. Димитријевић, „Армија – ослонац Титовог култа личности 1945–1954“, у: *Историја 20. века*, број 2, 2004, стр. 97–123.

²⁴ О путовањима Фридриха II види: Rudy Koshar, *From Monuments to Traces, Artefacts of German Memory*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles – London, 2000.

муникације са масама задржао ритуале из времена краљевине, обогаћене новим идеолошким слојевима. Тако је било са Сињском алком, са рођенданским слетовима, са штафетом, па чак и са возом са посмртним остацима.

Манифестација која је можда имала најдужу традицију, била је Сињска алка, која је промоцију доживела још почетком XIX века, када јој је присуствовао аустријски цар Фрања II, који је, путујући по Далмацији 1818. године, пратио надметање алкара. Шест деценија касније, 1878. године, и сам цар Фрања Јосиф је био почасни гост те манифестације, после чега је она полако почела да се издваја као значајан регионални догађај. Када је одушевљени цар позвао алкаре да своје умеће покажу и у Бечу, та манифестација је прерасла у једну од атракција Аустро-Угарске царевине.

Традиција одржавања Сињске алке настављена је у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, а 1922. године је поводом венчања краља Александра Карађорђевића и Марије, одржана и у Београду. И после Другог светског рата једна од првих манифестација које су у социјалистичкој Југославији обновљене била је Сињска алка. Већ 19. августа 1945. године, као Титов изасланик, присуствовао јој је Коча Поповић, а по узору на праксу из времена Фрање Јосифа и краља Александра – 1946. је поводом Другог конгреса УСАОЈ-а алкарско такмичење одржано у Загребу. Тито је 1959. године постао покровитељ Сињске алке, а од 1965. је и добио доживотно покровитељство. Две године пред његову смрт „Витешко алкарско друштво и народ Цетињске крајине упутили су му молбу да постане почасни војвода алкарски“.²⁵

Иако је присуство владара тој церемонији требало да пружи знатно шири значај од локалне приредбе, на државном нивоу је организовано неколико значајнијих манифестација које су по угледу и значају далеко превазилазиле Алку. Оне су обједињавале готово све грађане Југославије и везивале их директно за личност владара. У том смислу посебно су биле значајне организације омладинских слетова у част рођендана Јосипа Броза Тита. Те приредбе могу се посматрати у континуитету сличних манифестација у земљама социјализма, као што је била чувена „Спартакијада“ у Прагу, где су учествовали млади из свих држава чланица Варшавског пакта. Међутим, слетови приређивани поводом Дана младости и Титовог рођендана представљали су и наставак традиције соколских вежбања из времена Краљевине Југославије, када су те манифестације имале исту намену, то јест да прославе рођендан младог Петра II Карађорђевића. Уједначени покрети учесника приредаба, без обзира на политичке разлике система који су их пропагирани, требало је да визуелно идентификују идеологију и да приказивањем синхронизованих покрета десетина и стотина људских тела формирају представу јединства и јачине колектива. Те манифестације тре-

²⁵ Види: Рајко Бобот (ур), *Сињска алка*, Београд 1987; Šime Jurić, *Dokumenti i književna građa o sinjskoj alki*, Split 1988.

бало је да сведоче о моћи заједнице и одају признање снази руководства и вође. И поред знатних разлика у испољавању естетике режима, јавни скупови и фискултурне церемоније младих спортиста представљали су потпуну урођеност појединца у колектив током XX века.

Југословенска пракса у организовању деце и омладине и њихово подређивање државној индоктринацији, умногоме је представљала угледање на међународне узор. Јавне манифестације и организација рада соколских и пионирских удружења представљали су домаће варијанте васпитавања најмлађих генерација у складу са прокламованом државном идеологијом.

Док су у Краљевини Југославији соколске активности биле вид државног утицаја на младе генерације, окупљајући „цвет националне омладине“²⁶ у „социјалистичкој Југославији“ су пионирске и омладинске организације примарно биле подстицане да чувају традиције социјалистичке револуције и формирају нови идентитет у оквирима социјалистичког патриотизма. Оно што им је било заједничко јесте то што су повезаношћу појединца са личношћу монарха, односно председника, од најранијих година јачале везе појединца са државом. Слетови одржавани у славу рођендана престолонаследника Петра, који је био и вођа Сокола, исто као и они одржавани поводом Дана младости и Титовог рођендана, требало је да омогуће директну идентификацију младих генерација са личношћу вође.

Зубља захвалности и Штафета младости

Међутим, као најзначајнију манифестацију тога типа у југословенским оквирима издвојили бисмо ипак активност која је најјаче мобилисала становништво и чином учествовања хиљада појединаца представљала спону читаве заједнице. Реч је, наиме, о акцији ношења зубље, или штафете, рукама младих целе земље и паљења ватре на Опленцу, односно предавања штафете Титу. Она је започела ношењем бакље од Сарајева до Опленца у част преминулог краља Петра I, али и снажно изражавала посвећеност личности краља Александра. На свечаностима Другог соколског покрајинског слета у Сарајеву у лето 1934. године, приказаног као „историјски и национални чин, што до сада нису увек биле друге сличне приредбе“, соколски одбор сарајевске жупе је одлучио да „пробуди не само код сокола, већ и код целог народа Босне и Херцеговине један племенити осећај захвалности целе БиХ према Краљу Ослободиоцу Петру I паљењем зубље захвалности у историјском граду Сарајеву, па да је тако запаљену његови чланови соколи у одушевљеном трку однесу преко високих пла-

²⁶ АСЦГ: Фонд Двор Краљевине Југославије 1918–1941, фасцикла 3, јединица 9, Соколски покрет и противсоколска делатност. Даље: Подизање споменика и соколских домава АСЦГ 74–17–29.

нина, кроз велике шуме и дивна поља преко Дрине и Мораве на даљину од 350 км на историјско место Оплепац (Тополу). Тамо има да се запали над гробом краља Петра Ослободиоца соколско кандило, које ће вечито горети и причати о њиховој захвалности од колена до колена.“ Тако је прва зубља упаљена 2. јуна у 19.45 часова, на соколском игралишту код касарне Краља Александра. За ту прилику донето је дрво из шуме Ћорковаче које је требало да подсети на дане устанка и улогу Петра Мркоњића у њему. Соколи су пут до Оплепаца прешли 2. и 3. јуна за 17 часова уз песме „Хеј трубачу с бојне Дрине“ и „Ој Србијо мила мати“, а први који ју је понео био је професор Хајрудин Ђурић.

Према писању штампе, које је обиловало патетиком и претеривањима, гледаоци су били задивљени утиском те симболичне ватре и „још неколико тренутака занемели, гледали су онамо, где је нестало ватре. Многи су плакали. А онда се провалио читав оркан одушевљења, повика и песме. Трибине су се ориле. Плотуни пушака проламали су ваздух, а поновна топовска паљба мумлала је пригушено далеким замраченим странама, пратећи огањ распламтеле зубље захвалности, која је одмицала кроз ноћ уз Миљацку ка Романији планини и све даље ка Дрини и Морави, док није стигла до Тополе, после 17. часова трчања, т. ј. 3. јуна у 17.39 часова (sic! Прим. О. М. П.)“.²⁷ Било је потребно око 2.000 сокола из сарајевске, ужичке и крагујевачке жупе распоређених на 50–200 м. У ауту су ношене зубље и мењане када нека почне да догорева. Према писању штампе за штафету је владало велико интересовање, а тркачи су се постављали и по пет сати раније. Последњи су зубљу носили Божо Ружичка, који ју је предао управнику Народног позоришта Милутину Јањушевићу, идејном творцу те акције, а он старешини жупе др Бесаровићу и Чеди Милићу, који су запалили кандило.

„Какве су користи од ове свечаности: од паљења и ношења зубље захвалности? (...) Ако се прочитају говори, који су се одржали у Сарајеву при паљењу зубље, одговор је ту. Али и сви они, који ово нису чули, већ су само видели, када је зубља пренета, осетили су нешто дирљиво и лепо, нешто што се не заборавља; то је много јаче од писаних речи. Сваки очевитац, нарочито онај обичан сељак и сељанка, када је зубља проношена кроз њихова поља, село или град, осетио је да је то нешто велико, лепо, узвишено и свето, што се дешава (...) буђење народне свести и развијање једног осећаја, који често пута замре, а то је поштовање прошлости“.²⁸

После Другог светског рата, иницијатива за ношењем штафете првом председнику Југославије потекла је управо из Крагујевца, који је представљао по-

²⁷ Istorijski podvig jugoslovenskog sokolstva u Sarajevu, у: *Vojnički glasnik*, 1. јул 1934, бр. 13, стр. 195–198.

²⁸ Ibid, 15. јули 1934. стр. 211–214.

следњу станицу зубље пре паљења на Опленцу. Тако је већ 1945. проношење палице кроз Југославију у славу владара настављено. Према накнадним сведочењима, већ је у априлу на седници ЦО УСАОЈ и у ЦК СКОЈ решено да се организују масовна омладинска штафетна трчања широм Југославије. Млади тркачи требало је да носе лепо израђене палице и у њима писмене честитке за рођендан Маршала.²⁹ Иницијатива се приписује дугогодишњем предавачу физкултуре у Крагујевачкој гимназији Јосифу Прохаски. „Познато је, да је Крагујевац и у прошлости значајније догађаје прослављао ношењем бакљи-бакљаде (долазак првог воза у Крагујевац 1886, свечано отварање Грошничког водовода 1938), а од посебног утицаја било је и сећање на преношења олимпијске бакље из Атине – Грчке, колевке Олимпијаде ка Берлину 1936, која се у Крагујевцу задржала код Споменика палим Шумадинцима у ратовима 1804–918, затим нека штафетна трчања и вежбања на часовима физкултуре код Јосифа Прохаске, као и нека његова причања такође, на часовима физкултуре о олимпијској бакљи и штафети.“³⁰ У овом цитату није поменуто ношење зубље на Опленцу иако је оно у Шумадији морало оставити много дубљи утисак но што је имао олимпијски пламен, или свечано отварање водовода. Свесно заборављање креира идентитет друштва подједнако снажно као и свесно одабирање одређених догађаја да буду запамћени.

Када је прва штафета стигла у Бели двор, њени носиоци су сазнали да је Тито отишао хитно у Загреб. Примео их је пуковник Митар Бакић, шеф Кабинета и изасланик друга Тита, што јасно сведочи колико нико у том тренутку није поклањао суштинску важност том догађају. За доносиоце штафете је, истина, приређен свечани пријем, на коме су били почашћени „бонбонама, чоколадама, соковима, трешњама, цигаретама...“, да би свечаност доживела кулминацију поклањањем фотографија са ликом друга Тита и његовим карактеристичним потписом гостима. Међутим, само за неколико сати дошло је до знатне промене. Наиме, већ наредног јутра Тито је доносиоце из Крагујевца позвао да дођу авионом у Загреб, што је представљало невероватно искуство и почаст. Ко је уочио далекосежни значај те манифестације, остаје да се утврди, али она је дефинитивно постала једна од најзначајнијих церемонија које су јачале емотивну везаност појединаца за државу и њеног вођу.

Те 1945. године Тито је примио 13 штафета – из 6 федералних јединица, Трста, Армије, Војводине, Београда, Крагујевца и вероватно Баната и источне Србије.³¹ Од 1957. године Титу је предавана једна званична штафета, а њен први (односно последњи) носилац био је Мика Трипало. Пракса ношења штафете настављена је и после смрти Јосипа Броза Тита до 1985. године.

²⁹ Живадин Степановић, *Крагујевачка штафета Титу – Крагујевац*, Крагујевац 1985.

³⁰ Ibid, стр. 4.

³¹ *Deset godina Titove štafete*, Београд 1956.

На крају, подсетимо да су на нивоу симболичних манифестација и последња путовања посмртних остатака Александра и Тита, возом кроз Југославију са масама света и положеним цвећем поред пруге требало да пренесу исте сентименте и подстакну на исти начин хомогенизацију заједнице око мртвог владара.³²

Све те манифестације, и тродимензионална материјализација лидера у облику споменика, изграђивале су јединство југословенске социјалистичке заједнице. Овај текст није имао за циљ да расветли неке од дубиоза везаних за личност и политичко деловање Јосипа Броза Тита, већ да анализом његове присутности у јавности, анализом споменика с његовим ликом и бројних државних свечаности, укаже на комплексност расправа о дисконтинуитету у српској историји.

Епилог

Једини јавни споменик Јосипу Брозу Титу који је постављен у Србији, 1961. године у тада Титовом Ужицу, уклоњен је после тачно три деценије – у септембру 1991, исте године када је формално престала да постоји Социјалистичка Федеративна Република Југославија. Он није уништен вандалском акцијом, већ организовано уклоњен и премештен у двориште Музеја Револуције. Завршио је као и споменици његових претходника, далеко од очију јавности. Као и сви симболи власти који су са страшћу постављани, са страшћу је и уклоњен са централног градског трга. Од дана његовог уклањања на главном градском тргу у Ужицу није постављено ниједно друго спомен-обележје, нити плоча. Празан Трг, иза кога се после бомбардовања НАТО пакта појавила само рушевина зграде поште, сведочи о времену које је уништавало симболе што су му претходили, али које готово да није успело да створи ниједан свој симбол. Управо стога неке нове иницијативе за постављањем православне цркве на Трг партизана отварају простор новим социолошким студијама времена и друштва у коме живимо.

³² О сахрани Тита и Александра Карађорђевића види: Немања Милошевић, „Од Марсеја до Опленца, (Пренос тела и сахрана краља Александра Карађорђевића 1934)“, у: *Годишњак за друштвену историју*, X, 1–3, 2003, стр. 141–169; Олга Манојловић Пинтар „Благо и њима јер су славно пали за отаџбину, краља и слободу. Култ палих војника у Италији и Југославији између два светска рата“; у: *Годишњак за друштвену историју*, IX, 1–3, 2002, стр 79–98.

Summary

Olga Manojlović Pintar

"Tito is a stone"

(Dis)continuity of representing of leaders in Yugoslavia and Serbia in XX century

Political discontinuity and change of symbols along with the change of regime ideologies were reduced in Yugoslav public by (officially never admitted) preserverance of formal continuities of both built-up monuments and state ceremonies and manifestations. Public representations of the kings of Karađorđević dynasty and Josip Broz Tito in a manner of communication with the individual both had the aim of glorifying the person itself in the first place, not the insitution of the ruler. Organization of the ceremonies such as Sinjska alka, bearing a torch of thanksgiving, and estaffette of the Youth, birthday rallies, funeral of the rulers, in spite of bearing different ideological contents, have preserved the same forms of communication with citizens, and in the same way, form of constituting state authorities.